

ANNE SEBBA

AUSCHWITZIN ORKESTERI

KESKITYSLEIRIN SOITTAJATTARET

Suomentanut Juha Ahokas

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Englanninkielinen alkuteos *The Women's Orchestra of Auschwitz*

Copyright © Anne Sebba 2025

Suomenkielinen laitos © Like Kustannus / Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

Helsinki

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-52833-3

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

*Kaikkien niiden muistolle, jotka eivät
itse pysty tarinaansa kertomaan*

SISÄLLYS

JOHDANTO Auschwitzin orkesteri	9
1. LUKU Emme tunteneet enää kipua	19
2. LUKU Hän halusi vain, että SS saisi kuulla hyvää musiikkia	49
3. LUKU Osasi loihtia niin kaunista kuunneltavaa	82
4. LUKU Selviät kyllä hengissä	114
5. LUKU Ilman orkesteria olemme tuhon omia	143
6. LUKU Hän antoi meille toivoa ja rohkeutta	177
7. LUKU Tunsin auringon kasvoillani	209
8. LUKU Täällä te ette soita	235
9. LUKU En ole koskaan nähty mitään tällaista	247
10. LUKU Keskitysleirivanki, jonka sisimmästä kärsimykset ovat silponeet kolme neljännestä	271
LOPPUSANAT Jos unohdamme, olemme syyllisiä, osallisia rikokseen	311
Pääosissa	331
Muutama huomio ohjelmistosta	335
Kirjaluettelo	337
Kiitokset	343
Viitteet	346

JOHDANTO

Auschwitzin orkesteri

Eräänä iltana vuoden 1944 alkupuolella neljä sairaalloisen laihaa nuorta naista yritti paeta synkkiä vankilaolosuhteitaan soittamalla Beethovenin ”Pateettista sonaattia”. Heidät oli ahdettu kylmään parakkiin, joka toimi heidän makuusalinaan, harjoitustilanaan ja ruokailupaikkanaan sekä pakettivarastona. Vaikka teos oli alun perin sävelletty pianolle, sen oli sovittanut kolmelle viululle ja sellolle vastikään leirille saapunut ranskalainen yökerholaulajatar, joka oli opiskellut konservatoriossa musiikkia ennen toista maailmansotaa.

Nuo neljä naista, joista kolme oli juutalaisia, olivat vankeina Auschwitzissa, natsien pahamaineisimmassa tuhoamisleirissä, joka sijaitsi Etelä-Puolassa Oświęcimmin kaupungin laitamilla. He kuuluivat ainoaan kokonaan naisista koottuun orkesteriin, joka toimi natsien perustamissa vankiloissa, leireillä tai getoissa toisen maailmansodan aikaan. Orkesteri oli olemassa vain huhtikuusta 1943 loka-kuuhun 1944, ja suurin osa soittajista oli teini-ikäisiä, nuorin vain neljätoistavuotias. Huomionarvoista oli sekin, että melkein kaikki orkesterin noin neljästäkymmenestä jäsenestä välttyivät kaasukammiolta ja selviytyivät hengissä. Tosin heidän kapellimestarinsa menehtyi leirillä.

Omaan rakennukseensa eristetty naisorkesteri joutui valvojiensa käskystä soittamaan iloisia marsseja aamuisin ja iltaisin, jotta naisvangit astuisivat yhtä tahtia, kun nämä lähetettiin töihin leirin

ulkopuolelle. Naisleirin ”Ranskalaisportin” vieressä sijainneella ruohokumpareella soittaneella orkesterilla oli ohjelmistossaan alun toistakymmentä marssia, ja kun muusikot olivat soittaneet ne kertaalleen läpi, he aloittivat alusta uudelleen. Orkesteri esitti myös natsien hyväksymiä kappaleita konserteissa, joita pidettiin viikoittain muille vangeille, sairaalaosaston potilaille, vartijoille tai korkea-arvoisille natsivierailijoille. Mutta juuri tänä iltana nuo neljä naista – saksalainen, puolalainen, belgialainen ja ranskalainen – soittivat Beethovenin mestariteosta salaa, sillä juutalaismuusikoita ei pidetty kelvollisina esittämään suuren saksalaissäveltäjän teoksia. Niinpä he soittivat tuntea sonaattia vain omaksi ilokseen. Epävirallinen konsertti oli järjestettävä äärimmäistä varovaisuutta noudattaen, ja tehtävään valittu vahti oli valmiina ilmoittamaan lähestyvistä SS-miehistä.¹

Tuolloin kahdeksantoistavuotias Anita Lasker oli soittanut selloa intohimoisesti lapsesta lähtien. Hän muisteli tilaisuutta: ”Pystyimme kerrankin nousemaan Auschwitzin helvetin yläpuolelle ja pääsimme korkeuksiin, joihin ihmistä nöyryyttävä keskitysleirielämä ei yltänyt.”² Hän kuvaili kokemusta myös niin, että he löysivät ”yhteyden ulkomaailmaan, kauneuteen ja kulttuuriin”, ja onnistuivat pakenemaan ”kuvitteelliseen ja saavuttamattomaan todellisuuteen”.³

Auschwitzista on tullut joukkomurhan ja natsihallinnon julmuuden symboli. Siellä kuoli 1,1 miljoonaa miestä, naista ja lasta, joista suurin osa oli juutalaisia. Useat heistä kaasutettiin hengiltä, kun taas muut menehtyivät huonon kohtelun, kidutuksen tai nälkiintymisen seurauksena. Kuolemanleiri ei ole luontevasti yhdistettävissä musiikkiin, saati Beethoveniin, suureen saksalaissäveltäjään, jonka teokset vetoavat ihmisten vapauden kaipuuseen. Leirin muut naisvangit raatoivat päivittäin ja joutuivat rangaistusten kohteiksi, joten ei liene yllättävää, että he eivät jakaneet Anitan tunteita musiikin kohottavasta vaikutuksesta. Silti on myös niin, että kaunis musiikki ilmentää usein syvää tuskaa, ja vaikka tämä voi tuntua ristiriitaiselta, musiikin nerous on siinä, että se pystyy välittämään henkisesti raskaita tunteita.

Yksi vangeista oli ranskalaisen kommunistisen vastarintaliikkeen jäsen Charlotte Delbo, joka saapui Auschwitziin tammikuussa 1943. Hän muisteli, että oli ”sietämätöntä” kuulla naisorkesterin soittavan wieniläisvalsseja, kun vartijat hätistivät töihin ”luurangoiksi laihtuneita alastomia ihmisiä, jotka horjuivat eteenpäin lyöntien voimasta”.⁴

Maaliskuussa 1944 Auschwitziin karkotettu Pearl Pufeles itki vielä neljä vuosikymmentä myöhemmin muistellessaan julmaa petosta, jonka kohteeksi hänen perheensä joutui. Astuessaan ulos Tšekkoslovakiasta saapuneesta junasta he kuulivat orkesterin soittavan Dvořákin ja Bedřich Smetanan musiikkia. ”Sanoin sisarelleni Helenille: ’Kuule, ei tämä kovin paha paikka voi olla, jos täällä keran soitetaan musiikkia.’ Koko perheemme oli musikaalinen. Helen ja minä soitimme viulua, kun taas toinen siskoni lauloi kauniisti.” Mutta koska Pearl ja Helen olivat kaksoiset, heillä ei ollut mahdollisuutta liittyä orkesteriin. Sen sijaan heidät valittiin mukaan irvokkaiisiin lääketieteellisiin ”kokeisiin”, joita valvoi pahamaineinen joukkomurhaaja, tohtori Josef Mengele.⁵

Juuri kolmetoista vuotta täyttänyt Irene Zisblatt saapui Auschwitziin keväällä 1944. Hän muisteli joutuneensa kuuntelemaan orkesteria saman vuoden syksynä:

”Olimme juuri päässeet sisälle vietettyämme neljä tuntia sateessa, kun meidät haettiin takaisin ulos ja vietiin krematorion lähistölle, jossa päällemme tihuutti kuumaa tuhkaa. Meille kerrottiin, että saisimme nauttia konsertista juhlapyhien kunniaksi. Niinpä kolmekymmentäkaksituhatta naista istui kuuman tuhkan peittämälle maalle, ja krematoriossa poltettujen ruumiiden löyhkä sekoittui ilmaan. Päivä oli harmaa, ja oli hämärää kuin myöhään illalla.

Edessämme oli kauniita naisia tärkätyissä univormuissaan, heillä oli meikkiä ja huulipunaa ja pitkät vaaleat hiukset. Näimme myös nuoria, vahvoja ja hyvin syöneitä SS-miehiä... He nauroivat, heillä kaikilla oli hauskaa.

Sitten orkesteri nousi lavalle.

Istuimme siellä tuntikausia, se oli yhtä kidutusta ja olisimme mieluummin, vaikka kuolleet. Emme koskaan pystyisi nauttimaan tämän orkesterin soitosta eikä meillä koskaan olisi sellaisia hiuksia tai ehosteita. Se oli vain uusi tapa kiduttaa meitä hengiltä.

Pearlin lailla Irene purskahti itkuun muistellessaan orkesterin teemmää vaikutusta, kun Shoah-säätiö haastatteli häntä vuonna 1995 Floridassa. ”Musiikki ei ravinnut meidän sielujamme”, hän sanoi painokkaasti. ”Pystyin ajattelemaan vain vanhempiani ja veljiäni ja palavia ruumiita.”⁶

Auschwitz-Birkenausta selvinneiden joukosta löytyi niitäkin, jotka kertoivat musiikin kuulemisen vaikuttaneen heihin rauhoittavasti tai ainakin antaneen mahdollisuuden ajatella jotain muuta kuin jokapäiväistä julmaa todellisuutta. Ristiriitaiset lausunnot havainnollistavat, miksi Auschwitzin naisorkesterin tarina ei kuulu pelkästään yksittäisille henkilöille tai edes soittajille itselleen. Orkesteria kuulemaan joutuneiden vankien mielipiteillä on väliä, samoin kuin sillä, miten soittoon reagoivat miespuoliset muusikot, jotka seurasivat naiskollegoitaan kateellisina, koska heidän oli soittamisen lisäksi käytävä töissä. Useita miesten orkestereita Auschwitz-Birkenaussa johtanut Szymon Laks oli tiukasti sitä mieltä, että musiikista ei ollut kenellekään apua leirissä. ”En tavannut yhtä ainoaa vankia, joka olisi saanut rohkeutta musiikistamme tai jonka hengen soittomme olisi pelastanut”, hän kertoi.⁷ Laks ymmärsi, että hänen orkesterinsa palvelivat pelkästään natsien propagandaa. Samalla hän tiedosti, miten epäoikeudenmukaisia olivat nämä harvoille ja valituille vangeille suodut ”etuoikeudet”. Kun tarinaa kaivaa vähän syvemmältä, vastaavia moraalisia ongelmia löytyy useita.

Ranskalaislaulaja Fania Fénelon, joka oli sovittanut ”Pateettisen sonaatin” improvisoidulle kvartetille, julkaisi ensimmäisen orkesterista kirjoitetun kirjan vuonna 1976. Fénelon oli ainakin kymmenen vuotta vanhempi kuin useimmat ”musiikkitalon” tytöt, ja vaikka

hänellä kaikesta päätellen oli epätavallisen hyvä musiikillinen muisti, se ei ollut yhtä luotettava muissa asioissa. Hän oli saapunut Auschwitziin vasta tammikuussa 1944, mutta hänet toivotettiin tervetulleeksi ryhmään ”musiikillisten ansioidensa vuoksi”⁸ – nuotintaminen ja sovittaminen olivat välttämättömiä taitoja orkesterin toiminnalle.

Kirja julkaistiin nimellä *Sursis pour l'orchestre*, suomeksi *Auschwitzin tyttöorkesteri*, ja se oli romaanin muotoon kirjoitettu sensaatiohakuinen kertomus, joka herätti tyrmistystä ryysyläisorkesterin soittajien keskuudessa. Kirjasta tehtiin myöhemmin elokuva, joka puolestaan sai monet orkesterin naisista kirjoittamaan omat muistelmansa. Yksi heistä oli juuri Anita, josta tuli sittemmin arvostettu muusikko Anita Lasker-Wallfisch – tämän kirjan kirjoittamisen aikoihin hän eli Lontoossa ja oli yhdeksänkymmentäyhdeksänvuotias.

Anitan ja muiden leiriltä selviytyneiden muusikoiden mieltä painoi erityisesti se, että Fénelon ei ollut kunnioittanut riittävästi Alma Rosén muistoa. Itävallanjuutalainen ammattiviulisti oli pitänyt orkesterin koossa sen kapellimestarina, kunnes oli yhtäkkiä menehtynyt ilmeisesti tapaturmaiseen ruokamyrkytykseen huhtikuussa 1944. Heidän mielestään Fénelonin katkeran kielteinen henkilökuva ei ollut tehnyt oikeutta kolmekymmentäseitsemänvuotiaana kuolleelle Rosélle, jonka toisinaan ankara kurinpito oli mahdollistanut sen, että muusikot selvisivät hengissä niin kauan kuin soittivat hänen alaisuudessaan – sillä jos he lähtisivät orkesterista, heidätkin vietäisiin kaasukammioon, kuten Alma heitä säännöllisin väliajoin muistutti.

Alman lausuma varoitus on johtoteema, joka kulkee läpi tämän teoksen. Yritän nyt ensimmäistä kertaa koota orkesterin jäsenten ja muiden vankien kirjallisista ja suusanallisista muistoista yhtenäisen tarinan. Auschwitzista ylipäätään on ilmestynyt valtava määrä kirjoja, jotka käsittelevät siellä vietetyn elämän eri puolia, samoin kuin ”tyttöjen yhtyeeksi” nimetyn orkesterin jäsenten yksittäisiä kertomuksia ja muistelmia. Minun on yritettävä kertoa niiden vankien näkemyksistä, jotka joutuivat kuuntelemaan musiikkia ilman että saivat nauttia soittajille suoduista etuoikeuksista – soittajia ei

ainakaan saman tien lähetetty kaasukammioon. Samalla on selvitet-
tävä, mitä ajattelivat itse muusikot, joista osa oli liittynyt orkeste-
riin pakon edessä. Vankeuden aikana heitä olivat kurittaneet nälkä,
kylmä ja pelko, mutta vapautumisen jälkeen he kärsivät pitkään pai-
najaisista ja masennuksesta. Voimattomuuden tunne nostatti heissä
raivoa ja epätoivoa. Mitä muuta he olisivat voineet tehdä? Mitä
vaihtoehtoja heillä todellisuudessa oli?

Ongelman ydin oli tämä: ”Pitäisikö meidän suojella itseämme
ja soittaa vai kieltäytyä ja tuomita itsemme kovempaan elämään
tai mahdollisesti jopa kuolemaan?” – kuten yksi ei-juutalaisista
puolalaismuusikoista asian ilmaisi.⁹ Muut vangit pitivät muusikoita
”merkittävinä henkilöinä” tai ”isoina kihoina”¹⁰, joille tehtiin pal-
veluksia ja jotka elivät ”helppoa elämää”. Tosi asiassa muusikoilla
oli tuskin muuta ylimääräistä kuin laveri ja peitto, jotka tosin oli-
vat äärimmäisen tärkeitä selviytymisen kannalta. Niin kauan kuin he
soittivat hyvin ja olivat hyödyllisiä natseille, he eivät olleet pelkkiä
numeroita ja heillä oli mahdollisuus säilyä hengissä. Se jo yksin riitti
siihen, että muut vangit halveksivat heitä.

Sille on monia selityksiä, miksi natsit hyödynsivät musiikkia kuo-
lemanleireillä. Saksalaiset pitivät itseään sivistyskansana, mutta
silti he käyttivät musiikkia kidutusvälineenä sodan aikana. Natsien
sanastossa orkesterin naisjäsenet kuuluivat komennuskuntaan tai
joukkoon, jonka tehtävänä oli saada muut vangit marssimaan no-
peammin töihinsä ja takaisin leiriin. Jos naisten soitto tai harjoittelu
lastauslaiturin lähellä tuuditti saapuvat vangit valheelliseen turval-
lisuudentunteeseen, siitä oli vain lisähyötyä. Natsivartijoilla ei ollut
mitään sitäkään vastaan, jos muut vangit pitivät näitä hyvin pukeu-
tuneita naisia käytyreinä tai heidän soittonsa kylvi epäsovua vankien
keskuudessa.

Selvästikin natsit halusivat nöyryyttää myös muusikoita käyttä-
mällä heidän musiikkiaan väkivallan jatkeena. Koska naismuusikoiden
ei tarvinnut osallistua muihin töihin, he joutuivat todistamaan tuhan-
sien epätoivoisten ihmisten saapumista leiriin. He joutuivat kuunte-

lemaan lasten itkua, joka sekoittui SS-miesten huutamiin käskyihin, vauhkojen koirien haukuntaan ja tunteellisten laulujen katkelmiin. Heidät pakotettiin säestämään murhaamista. Lily Mathé, joka oli orkesterin parhaita viulisteja, muistaa elävästi, miten hän joutui soittamaan iloisia sävelmiä SS-upseerien kerholla vartijoiden nauttiessa illallistaan. Adolf Eichmann, yksi joukkotuhon pääarkkitehteistä, vieraili kerholla aina käydessään tarkistamassa, miten vankien tuhoaminen Auschwitzissa edistyi. ”Eichmann joi paljon ja heilutteli mielellään kananluita nälkäisten soittajien edessä. Ylenkatseellisesti hän saattoi heittää lattialle luun, josta saimme sitten tapella keskenämme”, Lily muistelee.¹¹

Sodan jälkeen annettujen todistajanlausuntojen perusteella on selvää, että Lily ja muut muusikot halveksivat vartijoitaan. Vaikka orkesterin muusikot riitelivät usein keskenään ja liittoutuivat toisiaan vastaan, se ei saa hämärtää tuota tärkeää tosiseikkaa. Tämän vaikean ja usein epäsointuisen tarinan johdannoksi sopiikin varsin hyvin se, että orkesterin molemmat puolet tulivat esiin, kun kvartetti soitti ”Pateettisen sonaatin” ensitahdit talvi-iltana vuonna 1944 – muutamaa kuukautta ennen kuin Lily saapui Auschwitziin. Esittäessään ylevää musiikkia omaksi ilokseen he myös uhmasivat SS-miehiä.

Kvartetti ei kuitenkaan soittanut teosta koskaan loppuun. Se lopetti soittamisen, kun puolanmarjalainen* viulisti Helena Dunicz kieltäytyi jatkamasta. Kertoessaan tapauksesta vuonna 2014 ilmes-tyneissä muistelmissaan melkein yhdeksänkymmentäyhdeksän-vuotiaana hän ei enää muistanut tarkempia yksityiskohtia. Hän sanoi vain olleensa onneton, koska esitys oli palauttanut hänen mieleensä sotaa edeltäneen ajan Lvivissä, jossa hän oli soittanut kamarimusiikkia veljensä ja äitinsä kanssa.

Vuonna 1996 Helena kirjoitti Anitalle murheissaan siitä, miten muut puolalaisnaiset eivät halunneet hänen olevan niin läheisissä

* Natsien mukaan saksalaiset kuuluivat ”arjalaiseen rotuun”, kun taas juutalaiset olivat ei-arjalaisia.

tekemisissä juutalaisten muusikkotoveriensa kanssa. Helenan oli täytynyt valita, nauttiako orkesterin puolalaisten kristittyjen tarjoamasta voimakkaasta tuesta ja pienistä etuoikeuksista vai seurustellako juutalaisten kanssa, jotta voisi soittaa kvartetissa. Hän valitti kirjeessään, ettei ollut tuntenut itseään riittävän vahvaksi, jotta olisi pystynyt pitämään puoliaan muita puolalaisia vastaan. ”Muita kohtaan tuntemani solidaarisuuden vuoksi minun oli lopetettava... Olin tosi onneton käyttäytymiseni vuoksi. Koska olin ollut arka pienestä pitäen ja kauhuissani leirin olosuhteissa, en tuntenut itseäni riittävän vahvaksi, jotta olisin pystynyt sovittamaan yhteen minuun kohdistuneita vaatimuksia.”¹² Muistellessaan tapahtunutta Anita pudistaa päätään surullisena.

Soittaessaan julkisesti puolalaiset ja juutalaiset unohtivat kuitenkin erimielisyytensä ja esiintyivät yhtenäisinä vangitsijoidensa edessä. Heistä jokainen teki parhaansa, jotta kaikki säilyttäisivät henkensä.

Naisorkesterin olemassaolo oli ollut tiedossani jo pitkään, sillä olen tutkinut ammatikseni tarinoita juutalaisten joukkotuhosta.* Aiemmin en ollut kuitenkaan yhdistänyt orkesteria isäni sotakokemuksiin. Kun luin lisää naisten kokemuksista, sain tietää, että jotkut heistä oli siirretty vuoden 1944 lopulla toiseen leiriin, Bergen-Belseniin Pohjois-Saksassa. Päätin perehtyä tarkemmin siihen, mitä olin kuullut isäni komennuksesta. Hän oli ollut brittijoukkojen mukana vapauttamassa Belseniä muutamaa kuukautta myöhemmin.

Liittoutuneiden edetessä syvemmälle Eurooppaan saksalaiset hävittivät Auschwitzissa ja muissa leireissä kaiken, minkä pystyivät. He polttivat todistusaineistoa ja yrittivät salata tekemänsä raakuudet. Koska Venäjän armeija lähestyi kovaa vauhtia, natsit pakottivat eloonjääneet vangit lähtemään kuolemanmarsseille, kuten ne nykyään tunnetaan. Upuneet hoipertelijat ammuttiin, tai sitten he yksinkertaisesti lyhyistyivät tielle ja kuolivat.

* Olin vierailut Ravensbrückissä, kun kirjoitin kirjaani *Les Parisiennes*.

Marraskuun 1. päivänä 1944 Auschwitzin naisorkesteri lopetti yhtäkkiä esiintymiset natsien käskystä. Juutalaismuusikot kuljetettiin junalla Bergen-Belseniin. Jäljelle jääneet ei-juutalaiset soittajat pantiin kaksi ja puoli kuukautta myöhemmin marssimaan jäätävän kylmässä talvisäässä ilman ruokaa vain naisille tarkoitettuun leiriin Ravensbrückiin, joka sijaitsi 90 kilometriä Berliinistä pohjoiseen.

Isäni oli kolmekymmentäkaksivuotias panssarivaunun johtaja, joka oli kulkenut läpi miehitetyn Ranskan pian Normandian maihinnousun jälkeen, taistellut Caenissa ja jatkanut sitten läpi Pohjois-Ranskan. Huhtikuussa 1945 hänen rykmenttinsä saapui Belseniin pian sen vapauttamisen jälkeen. Vaikka hän oli värväytynyt armeijaan jo seitsemän vuotta aiemmin, mikään hänen näkemänsä ei ollut valmistanut häntä kohtaamaan Belsenin kauhuja. Tuhansia luurangonlaihoja olentoja lojui alkeellisissa kerrossängyissä pystymättä liikkumaan, ja pitkin leiriä mätäni ruumiita kasoissa.

Äskettäin majuriksi ylennetty isäni toimi huoltopäällikkönä ja vastasi hankinnoista. Lisäksi hänen tehtävänänsä oli pitää rykmentin virallista päiväkirjaa, jossa hän käsitteli ”sisäisten pakolaisten” asemaa. He olivat hengissä selviytyneitä vankeja, joilla ei ollut paikkaa minne palata ja jotka eivät pystyneet muuttamaan Palestiinaan, joka oli tuolloin brittien hallinnassa.

Varttuessani Englannissa 1950- ja 1960-luvuilla en voinut puhua isäni kanssa siitä, mitä hän oli nähnyt Belsenissä. Hänen mielestään aihe oli liian pelottava, varsinkin lapsille. Muistan vain vanhempieni kuiskaillen käymiä keskusteluja, joissa mainittiin outo Belsen-sana.

Isäni kuoli vuonna 1997, mutta tammikuussa 2022 löysin ohuen kansion Britannian kansallisarkistosta. Rykmentin sotapäiväkirjassa oli hänen allekirjoituksensa, josta en voinut erehtyä. Majuri Eric Rubinstein 31. panssariprikaatista kirjoitti 25. toukokuuta 1945: ”7. kuninkaallisen panssaripataljoonan Crocodile-tankit polttivat BELSENIN leirin.”¹³

Mitä se tarkoitti? Heti kun vangit oli siirretty pois parakeistaan ja majoitettu muualle, syöpäläisiä vilisevät rakennukset poltettiin

maan tasalle Churchill Crocodile -tankkien voimakkailla liekinheittimillä, jotta tautien leviäminen pysähtyisi. Liekinheittinten kantama oli yli sata metriä, huomattavasti pitempi kuin tavallisesti, ja tankkien perässä kulki panssaroitu perävaunu, johon mahtui 1 500 litraa polttoainetta.

Ei mikään ihme, että Anita Lasker-Wallfisch muistaa yhä elävästi tuon hävityksen päivän. Hän katseli helvetin lieskoja muutamien muiden orkesterin juutalaisten kanssa, samoin kuin isäni, joka myös todisti tankkien sytyttämää tulimerta. Vuonna 1996 ilmestyneissä muistelmissaan Anita kertoi, miten tankkien liekinheittimet tuhosivat parakit ja miten hän oli tekemisissä brittiupseerien kanssa. ”Varastoista vastannut upseeri” oli ottanut tehtäväkseen vaatettaa Anitan ja tämän sisaren Renaten, jotta nämä voisivat toimia tulkeina. Olisiko upseeri voinut olla isäni, joka toimi huoltopäällikkönä?

Auschwitzista Belseniin siirretyistä naisorkesterin jäsenistä jäivät Anitan lisäksi henkiin unkarilaiset viulisti Lily Mathé ja laulaja Eva Steiner, hollantilaiset pianisti Flora Jacobs ja nuotintaja Hilde Grünbaum ja kreikkalaiset sisarukset Lili ja Yvette Assael. Toukokuun 24. päivänä 1945 Lily ja Eva esiintyivät Punaisen Ristin konsertissa Belsenissä. Samana päivänä liekinheittimet olivat sylkeneet tulta leiriin, joten esitys oli luultavasti illalla hävityksen tauottua. Vaikuttaisi mahdolliselta, ellei jopa todennäköiseltä, että isäni oli yleisön joukossa, mutta siihen en voi saada koskaan vahvistusta. Kun sain tietää isäni osallistuneen Belsenin tapahtumiin, olen siitä päivästä lähtien tuntenut pakottavaa tarvetta selvittää, mitä Auschwitzin naisorkesterin jäsenille tapahtui, miten he selviytyivät hengissä ja minkä hinnan he joutuivat siitä maksamaan. Halusin myös tietää, mitä musiikin kuuleminen helvetillissä olosuhteissa merkitsi muille vangeille. Ja miten meidän tulisi nykyään suhtautua tähän yritykseen riistää ihmisyydeltä sen arvo?

1. LUKU

Emme tunteneet enää kipua

Syyskuun 1. päivänä 1939 Saksan joukot marssivat Puolaan. Kaksi päivää myöhemmin Britannia ja Ranska julistivat sodan Saksalle, sillä Puola oli saanut niiltä turvatakuut hyökkäyksen varalta. Idästä Puolaan hyökkäsi Neuvostoliitto, joka oli elokuussa solminut sopimuksen Natsi-Saksan kanssa. Vuonna 1918 itsenäistynyt Puola jaettiin nopeasti, minkä seurauksena arviolta kolmannes maan kolmesta miljoonasta juutalaisesta joutui Neuvostoliiton vallan alle. Tuhansia puolalaisia pakeni itään välttääkseen natsveja, ja suurin osa heistä lähetettiin pakkotyöhön Siperiaan. Vaikka olosuhteet olivat epäinhimilliset ja juutalaisvastaisuus pikemminkin sääntö kuin poikkeus, neuvostoliittolaiset pitivät karkotettuja hyödyllisenä työvoimana metsissä, kaivoksissa ja maatiloilla eivätkä natsien lailla ryhtyneet toteuttamaan suunnitelmallista kansanmurhaa. Useimmat näistä puolanjuutalaisista selvisivät sodasta hengissä. Sodan aikana jotkut puolalaiset onnistuivat värväytymään Itsenäisen Puolan Karpaattien prikaatin kaltaisiin yksiköihin, jotka lähetettiin taistelemaan saksalaisia vastaan Pohjois-Afrikassa. Muut puolalaiset maanpakoiset osallistuivat liittoutuneiden ponnisteluihin useilla rintamilla. He sotivat maalla, merellä ja ilmassa. Kuninkaallisissa ilmavoimissa lensi 145 puolalaista vuoden 1940 Britannian taistelujen aikana, ja heidän vaiheensa on dokumentoitu tarkasti.

Natsivallan alle jääneet puolanjuutalaiset joutuivat hengenvaaraan. Vaikka juutalaisten tuhoaminen ei vielä ollut natsien sota-toimien virallinen tavoite, se alkoi heti Hitlerin joukkojen ylitettyä Puolan rajan. SS:n operatiiviset yksiköt kulkivat vasta vallatuissa puolalaiskaupungeissa, järjestivät juutalaisia riviin teloittamista varten, murhasivat heitä hovin vuoksi ja sytyttivät tuleen heidän omistamiaan yrityksiä.

Umpimähkäinen tappaminen laajeni pian järjestelmälliseksi murhaamiseksi, kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon. Vuoden 1941 loppuun mennessä natsien teloituspoukot olivat surmanneet kymmeniätuhansia juutalaisia itäisessä Puolassa, Latviassa ja Liettuassa. Apunaan heillä olivat juutalaisvastaisuuden myrkyttämät yhteisöt. Samalla natsit veivät saksalaisen keskitysleirijärjestelmän valtaamilleen itäisille alueille. Leireissä oli tarkoitus säilyttää juutalaisia ja monia muita kolmannen valtakunnan vihollisina pitämiä ihmisiä romaneista ja kommunisteista kansallismielisiin ja homoseksuaaleihin.

Auschwitz on keskiaikaisen puolalaiskaupunki Oświęcim in saksalainen nimi, ja siellä asui paljon juutalaisia. Siitä tuli alati laajenevan keskitysleiriverkoston solmukohta. Huhtikuun 27. päivänä 1940 SS:n päällikkö Heinrich Himmler oli antanut käskyn perustaa leirikompleksi Itävalta-Unkarin armeijan entisen kasarmin paikalle kaupungin keskustan ulkopuolelle, käytöstä poistetun tupakkatehtaan lähelle. Paikalle lähetetyt vangit huolehtivat alueen siivoamisesta ja leirin rakentamisesta. Alkuperäinen leiri Auschwitz I eli *Stammlager* pysyi valtaavan leirikompleksin keskipisteenä ja hallinnollisena keskuksena. Juuri sen surullisenkuuluisassa portissa luki *Arbeit Macht Frei* ("Työ vapauttaa"), josta tuli holokaustin tärkeä symboli.

Auschwitzin ympärille kehittyi vähitellen keskitys- ja tuhoamisleirien sekä tehtaiden verkosto, kun juutalaisten joukkotuho pääsi vauhtiin. Verkosto sijaitsi Vistula- ja Sola-jokien risteyksessä Ylä-Sleesian puolalaisalueella, joka oli vastikään liitetty Saksaan.

Logistisesti Auschwitzin sijainti oli ihanteellinen natsien tarkoituksiperiä varten, koska se oli valtatie ja rautatie varrella. Sinne oli mahdollista kuljettaa suuria määriä ihmisiä lukuisista paikoista ympäri Eurooppaa. Kulkuyhteydet olivat hyvät saksalaisten nyt johtamaan Puolan kenraalikuvernementtiin ja entisiin Itävallan ja Tšekkoslovakian valtioihin. Siitä huolimatta alue oli jossain määrin myös eristyksissä muulta maailmalta.

Auschwitz I:n ensimmäinen komentaja Rudolf Höss oli kokenut kolmekymmentäkahdeksanvuotias SS-upseeri, joka oli aiemmin työskennellyt natsien ensimmäisessä keskitysleirissä Dachausa Münchenin lähellä sekä Sachsenhausenissa, jota hän oli johtanut vuodesta 1938 lähtien. Auschwitziin hänet siirrettiin toukokuussa 1940. Höss, hänen vaimonsa Hedwig ja heidän neljä lastansa elivät kodikkaassa kaksikerroksisessa talossa, ja heillä oli palvelijoinaan vankeja. Kauniista puutarhasta avautui näkymä ensimmäiseen krematorioon.

Kolme SS-upseeria seurustelee Auschwitzissa, vasemmalta oikealle: Richard Baer (Auschwitzin komentaja), Josef Mengele (lääkäri Auschwitzissa) ja Rudolf Höss (Auschwitzin entinen komentaja). ALAMY/WORLD HISTORY ARCHIVE

Itse asiassa ensimmäisen kahden vuoden aikana Auschwitzia ei ollut tarkoitettu erityisesti juutalaisia varten. Alkuperäiset asukkaat olivat pääasiassa miespuolisia poliittisia vankeja ja ammattirikollisia, joita oli tuotu suur-Saksan valtakunnan alueelta, kuten Itävaltasta, Tšekkoslovakiasta ja Länsi-Puolan miehitetyiltä seuduilta. Ensimmäisessä suuremmassa joukkokuljetuksessa oli 728 puolalaismiestä Tarnow'n vankilasta, ja he saapuivat Auschwitziin 14. kesäkuuta 1940. Joukkoon kuului juutalaisia ja katolilaisia, joista monet oli pidätetty heidän yritettyään paeta Puolan etelärajan yli tarkoituksenaan liittyä vasta perustettuun Puolan pakolaisarmeijaan Ranskassa. Vankien virran kasvaessa Höss aloitti nopeasti Auschwitz II:n eli Auschwitz-Birkenau'n rakentamisen kolmen kilometrin päähän alkuperäisestä leiristä. Birkenaulle tehtiin tilaa hävittämällä Brzezinkan kylä ja sitä ympäröineet pienemmät kylät. Samalla karkotettiin paikalliset puolalaiset ja muutamat juutalaiset, joita yhä asui alueella.

Seudun koivikoista nimensä saanut Birkenau oli toiminnassa vuoden 1942 maaliskuuhun mennessä, vaikka itse leiri ei ollut vielä läheskään valmis. Sinne sijoitettiin suurin krematorio ja ”kaasukammiot”, jotka oli naamioitu suihkuhuoneiksi ja joita SS kutsui ruumishuoneiksi. Natsien ei enää tarvinnut turvautua kömpelöihin kaasuvaunuihin tappaessaan pääasiassa juutalaisia uhrejaan Zyklon B -kaasulla, syanidipitoisella tuholaismyrkyllä.

Alkuun Auschwitzin leirit oli tarkoitettu vain miehille, kunnes ensimmäiset naiset saapuivat maaliskuun 1942 lopulla. Äidit ja lapset vietiin välittömästi kaasukammioihin. Henkiin jätettyjä naisia käytettiin orjatyövoimana, ja heitä lähetettiin raivaamaan tilaa leirin laajennuksille. Töihin määrättyjä naisia ei laitettu karanteeniin eikä heitä ”lajiteltu”. Toisin sanoen natsit eivät päättäneet tavalliseen tapaansa, ketkä leiriin saapuneista olivat riittävän hyväkuntoisia tekemään töitä ja ketkä tapettiin kaasulla saman tien.

Auschwitzin rautatieaseman lähelle alkoi nopeasti nousta sivuleirejä. Monet näiden sivuleirien vangeista ”myytiin” orjiksi saksalaisen teollisuuden palvelukseen auttamaan sotaponnisteluissa. Lopulta

näitä Auschwitzin orjatyövoimalla pyöritettyjä tehtaita oli yhteensä neljäkymmentä, ja suurin niistä oli synteettistä kumia valmistanut Bunan tehdas Monowitzissa – leiri oli perustettu lokakuussa 1942 ja tunnettiin myös nimellä Auschwitz III. Tehtaan toiminnasta vastasi kemian monialayritys IG Farben. Vaikka työolosuhteet Auschwitzin tehtaissa olivat epäinhimilliset, niissä työskennelleet vangit välttivät ainakin välittömän kuoleman.

Vuoden 1942 loppuun mennessä Auschwitzista oli tullut natsien suurin joukkotuhokeskus ja sen leirit levittäytyivät noin neljäkymmenen neliökilometrin alueelle. Saksalaiset kutsuivat kokonaisuutta ”intressialueeksi”. Kesällä 1941 Himmler oli ilmoittanut Hössille, että Auschwitz oli valittu juutalaisten joukkotuhon keskuspaikaksi. Seuraavan vuoden tammikuuhun mennessä pieni ryhmä vanhempia natsiupseereita, kuten ”juutalaiskysymykseen” erikoistunut SS-everstiluutnantti Adolf Eichmann, oli hyväksynyt suunnitelman, josta natsit käyttivät kiertoilmausta ”lopullinen ratkaisu”.

SS-upseerit järjestivät komeassa rantahuvilassa Berliinin laitamilla konferenssin, jossa he yksimielisesti päättivät, että Eurooppaan jääneet juutalaiset eivät saisi enää muuttaa ulkomaille – sen sijaan heidät tuhoitaisiin. Wannseen konferenssia johti kolmekymmentäseitsemänvuotias Reinhard Heydrich, joka otti asiakseen huolehtia, että umpimähkäisen tappamisen sijaan holokaustia ryhdyttiin toteuttamaan järjestelmällisesti. Juutalaisten täydellinen hävittäminen oli ollut Hitlerin maailmankatsomuksen ja ohjelmajulistuksen tukipilareita. Ei vienyt edes täyttä päivää, kun konferenssissa oli päätetty, että Eurooppaan ei jätettäisi yhtä ainoaa juutalaista ja siitä tehtäisiin *Judenfrei* tai *Judenrein*. Heydrichin arvion mukaan maanosassa oli noin yksitoista miljoonaa juutalaista mukaan lukien maat, joita Saksa ei ollut miehittänyt, kuten Britannia, ja puolueettomat maat, kuten Sveitsi, Irlanti, Ruotsi, Espanja, Portugali ja Euroopan puoleinen Turkki. Heinrich Himmler nimettiin leirien ylivalvojaksi, ja hän sai huolehdittavakseen lopullisen ratkaisun toteuttamisen.

Tässä kohtaa tähän kauhistuttavaan tarinaan astuvat Auschwitzin naisorkesteri ja sen miespuoliset vastineet. Vaikka natsit omistautuivat hävittämään juutalaisuuden rippeetkin maailmasta, samalla juutalaisen kulttuurin ydintä varjeltiin Auschwitzissa. Musiikki kuului olennaisesti melkein kaikkien natsien johtamien leirien elämään, vaikka sen tarkoituksena ei enää ollut tuottaa nautintoa vaan jatkaa vankien rääkkäämistä.

Auschwitzin naisorkesteriin kuului ei-juutalaisia jäseniä, mutta ainakin puolet soittajista oli juutalaisia; natsit itse valvoivat tuota herkkää tasapainoa tarkasti. Vaaka olisi voinut helposti kallistua juutalaisten eduksi, koska he olivat leirin ylivoimaisesti suurin ryhmä. Orkesterin juutalaisenemmistö kertoi myös siitä, miten tärkeää musiikki oli monille heistä riippumatta yhteiskunnallisesta asemasta tai kotiseudusta. Muusikoita riitti kouluttamattomista tai vain vähän koulutusta saaneista katusoittajista tunnustettuihin ammattilaisiin. Synagogissa oli säestetty rukouksia musiikilla ja veisuulla muinaisista ajoista lähtien, kun taas klezmer, josta puhuttiin toisinaan jiddišinä ilman sanoja, oli kansanmusiikkia, joka oli kehittynyt keskiajalla Itä-Euroopan, Kreikan ja Balkanin juutalaisten keskuudessa. Klezmeriä soitettiin yleensä häiden tai bar mitzvahien kaltaisten juhlien yhteydessä. Sillä oli oma rikas perinne, johon oli lainattu juutalaista liturgista musiikkia, hasidilaisia sävelmiä ja jiddišinkielistä teatteria. Jos musiikki oli aiemmin tukenut ihmisyyttä, nyt se otettiin käyttöön, kun tuota samaa ihmisyyttä pyrittiin tuhoamaan.

Auschwitzin orkesterit toivat esiin irvokkaan ristiriidan, joka sisältyi lopulliseen ratkaisuun: natsit eivät osanneet päättää, oliko juutalaiset hävitettävä, koska he olivat ihmiskunnan pohjasakkaa, vai koska he hallitsivat maailmaa pahojen voimien salaliittolaisina. Juutalaisen johtama orkesteri oli muistutus natsien hämmennyksestä.

Helmikuussa 1942, muutama viikko Wannseen konferenssin jälkeen, Auschwitz I:een saapuivat ensimmäiset juutalaisten kuljetukset, joiden tarkoituksena oli vain kuljetettavien tuhoaminen. Heidät tapettiin välittömästi saapumisensa jälkeen Zyklon B -kaasulla

ja ruumiit poltettiin pääleirin krematoriossa, joka sijaitsi ruohoisella kumpareella bunkkerin yläpuolella komendantin perheen tilavan talon ja puutarhan vieressä. Maaliskuusta lähtien tappamista jatkettiin läheisessä Birkenaussa, jonne luotiin nopeasti tehokkaammat puitteet järjestelmälliselle murhaamiselle.

Aluksi kaasukammiot kätkettiin kahteen maatalan rakennukseen, punaiseen ja valkoiseen tupaan, jotka sijaitsivat lehvästöjen ja puiden suojassa. Kaasukammioista ruumiit kuljetettiin ulos ja haudattiin joukkohautoihin. Hautaamiseen osallistuneet nuoret hyväkuntoiset juutalaismiehet vietiin sairaalaan, jossa heidät surmattiin fenoliruiskeilla.¹⁴ Muutamaa kuukautta myöhemmin Birkenaussa ryhdyttiin rakentamaan neljää suurta rakennusta, joissa uhrit surmattiin kaasulla ja joiden yhteyteen pystytettiin krematorio. Uusien rakennusten ansiosta natsit pystyivät jatkamaan tappamista teollisessa mittakaavassa ja kuolleista jäi jäljelle vain tuhkut.

Kun juutalaismiehiä ja -naisia alettiin kuljettaa Auschwitziin joukoittain, kävi selväksi, että naisille tarvittiin erillinen leiri. Maaliskuun 26. päivänä 1942 pelkästään naisille tarkoitettusta Ravensbrückistä tuotiin 999 naista, ja heille annettiin tehtäväksi rakentaa uusi naistenleiri Birkenauhun. Ensimmäiseen Ravensbrückin ryhmään ei kuulunut juutalaisia vaan saksalaisnaisia, jotka oli luokiteltu epäsosiaaliseksi tai rikolliseksi ainekseksi, ja muutamia poliittisia vankeja. Ryhmän tehtäväksi annettiin valvoa juutalaisnaisia, joita alkoi nyt virrata Auschwitziin, vaikka Birkenau ei ollut vielä valmis vastaanottamaan heitä.

Samana päivänä, 26. maaliskuuta 1942, Auschwitzia kohti lähti ensimmäinen virallisesti rekisteröity joukkokuljetus: 997* nuorta slovakianjuutalaista naista oli kerätty kylistään natsien nukkehallituksen määräyksestä. He kuvittelivat, että heidät lähetettäisiin jonkinlaiseen yleiseen työpalvelukseen, ja jos he olisivat kieltäytyneet lähtemästä, kotiin jääneet vanhemmat olisivat saaneet kärsiä.

* Alun perin heitä piti olla 999, mutta kaksi nimeä esiintyi listassa kahdesti.

Tätä ensimmäistä ryhmää kerättiin päiväkausia väliaikaiseen leiriin slovakialaisessa Popradin kaupungissa, minkä jälkeen vangit tungettiin umpinaisiin karjavaunuihin vuorokauden mittaiselle matkalle Auschwitziin. Jokaisessa lukitussa vaunussa oli noin kahdeksankymmentä hämmentynyttä ja neuvotonta naista, joilla oli käytössään vain yksi sanko käymälän sijasta. Kaksi päivää myöhemmin Slovakian pääkaupungista Bratislavasta saapui uusi joukkokuljetus, ja äärimmäisen täyteen ahdetuissa vaunuissa oli tällä kertaa parituhatta naista. Siitä eteenpäin naisvankeja alettiin tuoda Auschwitziin kiihtyvään tahtiin.

Auschwitziin lähetettiin aluksi vain terveitä alle neljäkymmentäviisivuotiaita naisia, koska heidän oli tarkoitus tehdä töitä. Yksi juutalaisnaisista toisessa Slovakiasta saapuneessa kuljetuksessa oli Helen ”Zippi” Spitzer, kaksikymmentäkolmevuotias rohkea ja nokkela selviytyjä. Hän omaksui itselleen erilaisia rooleja aina tilanteen mukaan, tutustui ylempiarvoisiin henkilöihin leirillä ja lopulta liittyi naisorkesteriin Birkenauissa. Vuonna 2000, viisikymmentäkahdeksan vuotta myöhemmin, Zippi* muisteli viileän asialliseen sävyyn nöyryyttävää ja julmaa koettelemusta, kun hän saapui Auschwitziin purevan kylmänä aamuna maaliskuun lopulla 1942. Itse matka oli ollut ”vähemmän miellyttävä”, ja junasta astuttuaan heitä kohdeltiin ”hyvin kovakouraisesti... niin kovakouraisesti, että sitä oli vaikea edes ymmärtää”.¹⁵

Hänen ryhmänsä vietiin tyhjälle pellolle Oświęcimien kaupungin laidalla, jossa SS-vartijat järjestivät uupuneet ja nälkäiset naiset riviin ja marssittivat heidät pääleirin portille. He kävelivät *Arbeit Macht Frei* -kaaren ali, ja Zippi pani merkille *Halt*-kylttejä ja useita muita varoitusmerkkejä. Pienessä valkoisessa kyltissä oli vain yksi

* Heparalaisesta Zipporahasta johdettu nimi kertoi hänen oveluudestaan, koska häntä ei ollut merkitty yhteenkään leirin luetteloista Zippi-nimellä. Näin hän uskoi välttävän sen, että SS tunnistaisi hänelle lähetetyt viesti.

mustalla kirjoitettu sana *Konzentrationslager*. ”Kun astuin sisään portista, tiesin välittömästi, missä olin.”¹⁶

Naiset pakotettiin riisuutumaan ja jääkylmään suihkuun, siten heiltä leikattiin hiukset ja ajettiin kaikki karvat häpykarvat mukaan lukien. Osaksi se johtui hygieenisistä syistä, koska syöpäläisten leviäminen haluttiin estää, mutta toimenpide oli myös nöyryyttävä, varsinkin jos sen suorittivat miespuoliset henkilöt. Heidät desinfioitiin ja kirjattiin kirjoihin, ja lopuksi heihin tatuoitiin karkeasti numero. Auschwitz oli ainoa natsien keskitysleiri, jossa vangit saivat pysyvän merkin kyynärvarteeseen; se oli osa vankien epäinhimillistämistä, jonka tarkoituksena oli tehdä heistä pelkkiä numeroita.

Ensimmäisessä haastattelussaan heti sodan jälkeen vuonna 1946 Zippi kuvaili tunteikkaasti, miltä hänestä ja muista naisista tuntui, kun heitä tarkasteltiin kuin karjaa. ”Kuin olisimme olleet maatalousnäyttelyssä. Meidät pantiin kääntymään eri suuntiin, vasemmalle ja oikealle... Olimme alasti... Leirin lääkärinä toimi SS-upseeri tohtori Franz Bodmann... ja hän tutki meidät.”¹⁷

Kun Zippiltä kysyttiin, sattuiiko tatuointi, hän vastasi: ”Emme tunteneet enää kipua, koska... Se että naiselta poistettiin hiukset... Meille oli jo tapahtunut niin paljon, että emme tunteneet enää mitään. Olimme kuin kivipatsaita... Tuntui kuin meidät olisi muutettu kivipatsaiksi.”¹⁸

Zippin vankinumero oli 2286. Pieni luku kertoi hänen kuuluvan leirin eliittiin, ja hänen arvonsa muiden silmissä kasvoi, mitä kauemmin hän säilyi hengissä. Vuosien mittaan antamissaan lukuisissa haastatteluissa hän ei ole koskaan kertonut, että häneltä olisi etsitty koruja työntämällä käsi hänen vaginaansa. Monille muille slovakkitytöille kävi näin. Väkivaltaisesti kohdellut naiset olivat usein nuoria neitsyitä, sillä ensimmäisiin slovakien ryhmiin kuului vain naimattomia naisia. Kokemus oli niin traumaattinen, että heidän oli vaikea pukea sitä sanoiksi. Moni muisteli, että lumisessa maassa oli veriroiskeita luultavasti juuri tuollaisen kohtelun jäljiltä,